

Järvi — balttilainen laina

OLLI NUUTINEN

Järvi-sanan levikki on Suomen kielen etymologisen sanakirjan mukaan itämerensuomalais-lappalais-volgalainen. SKES esittelee sanan seuraavasti: *järvi*, karj.-aun. *järvi*, lyyd. *d'är̄v*, *d'är̄vi*, veps. *jar̄v*, *järv*, *järf*, vatj. *jarvi*, vir. *järv* (g. -ve), liiv. *jōra*, *jāra* 'järvi' = lpVefs. *jä'ur̄ie*, L *jau're*, N *jaw're*, I *jāūri*, Ko. *jāv̄r̄e*, T *jāvre* 'järvi' | mordE *er̄k̄e*, M *jer'ke*, *er'ke* 'järvi, lampi' (-*ke*, -*ke* dem.-suff.) | tšer. *jár*, *jer* 'järvi'. Sanan volgalaiseksi ja varhaiskantasuomalaiseksi lähtömuodoksi on konstruoitu *järvä. (Esim. Häkkinen 1987 s. v. *järvi*.)

Järvi-sanan itämerensuomalaisissa ja lappalaisissa asuissa on muutamia sporadisen tuntuisia äänneseikkoja. Niitä ovat seuraavat: 1) Etu- ja takavokaalisuuden vaihtelu. Vepsässä, vatjassa ja liivissä sana on *a*:llinen, ja myös viron murteissa saattaa *ä*:n asemesta olla *a*: *jarv* (Varbla, Kihnu) (Pall 1982 s.v. *jarv*). 2) Sana on siirtynyt *a*-, *ä*-vartaloisesta *e*-vartaloiseksi. *a*-, *ä*-vartalo näkyy liivissä ja Viron paikannimessä *Järvamaa*. 3) Lapin muodoissa on metateettiselta näyttävä diftongi.

Esitän *järvi*-sanalle balttilaisen lainaetymologian. Jotkin edellä mainituista äänneseikoista saattavat saada selityksen siitä, että sana on laina.

Järvi-sanaa voidaan verrata nykyliettuan sanoihin *jaura* (tav. mon. *jáuros*) 'suo, rämeikkö' ja *jaur̄s* 'soinen, rämeikköinen'. Ne on yhdistetty indoeurooppalaiseen kantaan **auer-*, jonka perusmerkityksiä ovat 'vesi', 'sade', 'virta'. Tähän lähtökohtaan palautuvat myös liettuan ja latin 'merta' tarkoittavat sanat liett. *jūra*, (myös mon.) *jūr̄s* ja lät. *jūra*. Pokorny esittää *jaura*-sanalle lähtömuodon **euər-*. Balttilaiskielten sananalkuista *j*:tä pidetään proteettisena. Länsibalttilaisen muinaispreussin vastaava sana on *wurs*, joka on palautettu lähtömuotoon *ūras; sen merkitys on 'lampi'. Tästä kielimuodosta tunnetaan myös asut *iūrin* (yks. akk.) ja *iuriay* (mon. fem.) 'meri'. (Pokorny 1959: 80–81; Fraenkel 1962–65 s.v. *jūra*; Schmidt 1889: 204.)

Suomen *järvi*- ja liettuan *jaura*-sanana yhdistäminen edellyttää balttilaista lähtökielen asua, johon oli kehittynyt *j* diftongin + *r*:n sisältävän jakson edelle. Yhdistämisessä ovat lisäksi huomionarvoisia seuraavat seikat:

Itämerensuomen diftongien kehittyminen ajoittuu varhaiskantasuomeen, ja olennaisena syynä niiden syntyyn on pidetty balttilaisten ja germaanisten kielten lainavaikutusta (Uotila 1986: 206–222). On osoitettavissa, että vanhimpien balttilaisten ja germaanisten lainojen tullessa varhaiskantasuomeen siinä ei vielä ollut diftongikombinaatioita /aur/, /eur/ ym. Germaanisissa lainoissa diftongin jälkikomponentti on substituoitu konsonanttiseksi, kuten osoittavat esim. sanat *hapras* (> *hauras*) *sapra (> *saura*) ym. Myös vanhoissa balttilaisissa lainoissa diftongi on torjuttu: se on vaihdettu metateettiseen yhtymään /-rv-/: *karva* (vrt. liett. *gaūras*), *tarvas* (liett. *taūras*), *torvi* (liett. *taurē*) (Koivulehto 1979: 279). Näin näyttäisi tapahtuneen myös *järvi*-sanassa: balttilaisen lainanantajakielen diftongin jälkikomponentin + /r/:n sekvenssi on substituoitu metateettisesti.

Lapin asuissa on kaikista muista kielistä poiketen diftongi: *jaw're*. Tätä on pidetty kantalappiin palautuvana metateesi-ilmiönä; rinnakkaistapaus on sm. *pälvi*, lpN *biew'lâ*, jossa näkyy samanlainen sporadinen muutos. Sekä yhtymät *rv* että *lv* olisivat olleet kantalapissa kyllä mahdollisia; vrt. sm. *sarvi*, lp. *čoar've* < vksm. *šorva; sm. *pilvi*, lp. *bá'lvâ*. (Korhonen 1981: 184). Metateesilla ei siis ole selvää fonologista syytä. Esimerkki toiseen suuntaan käyneestä metateesista on lapin *sær've*, vrt. sm. *seura*. Koivulehto (1988: 27–28) on todennut, että lapissa on metateesi-ilmiöitä runsaamminkin ja ne ovat yleisiä erityisesti *r*-yhtymissä. Lienee myös mahdollista, että *jaw're*-tapaus ei olisikaan täysin sporadinen metateesi vaan diftongi olisi syntynyt lainautumisen yhteydessä. Sana on saattanut lainautua erikseen kantalapपालaiseen kielimuotoon, jossa se on saanut erilaisen substituutiokohtelun.

Sanassa esiintyvistä etu- ja takavokaalisuuden vaihtelusta voisi kenties tehdä sen päätelmän, että lainanantajatahon diftongissa alkukomponentti oli laadultaan sellainen, että se saatettiin substituoida osassa kielialuetta taka-, osassa etuvokaalilla.

Etu- ja takavokaalisuuden vaihtelusta on balttilaislainoissa muitakin esimerkkejä: *ankerias* ~ *änkeriäs*, *rastas* ~ *rästäs*. Sanat *tyhjä*, *tytär* ja *ätelä* ovat vakiintuneet etuvokaalisiksi, vaikka niiden balttilaisissa rinnastuskohdissa on takavokaali; vrt. liett. *tūšćias*, *duktė* ja *atólas*. Vanhoissa germaanisissa lainasanoissa näkyy sama ilmiö. Jorma Koivulehto (1971: 577–644) on esittänyt esimerkkinä aikaisemmin tunnettujen *aiti* ja *hypätä* -tapausten lisäksi mm. sanat *häpeä*, *kyykkiä* ja *kyäs*. Hän arvelee, että etuvokaalisuus olisi tavallisempaa vanhimmissa lainoissa kuin hiukan nuoremmissa. Ilmiö voisi hänen mukaansa ehkä selittyä siitä, että etuvokaaliset sanat ovat lainautuessaan saaneet deskriptiivistä sävyä, mutta Koivulehto pitää mahdollisena myös fonologista selitystä. Samaa voidaan arvella balttilaislainoista.

Siihen, että eräissä itämerensuomen kaksitavuisissa sanoissa näyttää ta-

pahtuneen siirtymä *a-*, *ä*-vartaloisuudesta *e*-vartaloisuuteen, on tutkimuksessa kiinnitetty runsaastikin huomiota. Ilmiötä on käsitelty laajasti viimeksi Erkki Itkonen (1977: 5–12), ja hän on antanut sille fonologisen selityksen. Hänen mukaansa muutamat sanat olisivat itämerensuomessa siirtyneet *e*-vartaloisten joukkoon pluraalin ja preteritin muodoissa tapahtuneiden toisen tavun **aj*, **äj* > **ej* > **ij* -muutosten jälkeen, kun myös *e*-vartaloissa oli tapahtunut vastaava muutos **ej* > **ij*. Muita sanoja, joissa tämä muutos on näkyvissä, ovat mm. *kansi*, *salmi*, *sarvi*, *suoli*, *sappi*, *talvi* ja *tähti*.

Fonologinen selitys voi olla oikeaan osunut, mutta kun kyseessä on sporadinen muutos, lienee syytä tässäkin pitää avoinna vielä myös se mahdollisuus, että vartalon vokalismin erot saattavat olla jollakin tavalla yhteydessä lainautumiseen. Kenties jotkin muutkin ryhmän sanat osoittautuvat lainoiksi.

Lauri Kettunen (1955: 263) ihmettelee Viron maakunnannimen *Järvamaa* yhteydessä paitsi vartalon *a*:ta myös nimen yksikön genetiiviasua («Järvenmaa») ja sitä kummastuttavaa seikkaa, että alueella tai sen läheisyydessä ei ole mitään erityistä järveä, mistä nimi luontevasti selittyisi. Hän toteaa, että monikollinen »Järvien maa» olisi loogisempi »wenn Järvamaa seereich genug gewesen ist, und die dichten sumpfigen Gegenden dürften allerdings darauf hindeuten».

Maakunnan nimi saa luontevan selityksen, jos oletetaan, että *järvi*-sanalla on aiemmin ollut sama merkitys kuin nykyliettuan sanalla *jaura*: 'suo, soinen maa'. Silloin *Järvamaa* voi selittyä »Suomaaksi». *Järven* merkitys on varhaisemmissa vaiheissa joillakin seuduoin voinut olla sama kuin muinaispreussin *wurs*-sanan: 'lammikko'. Merkityksenkehitykset 'lammikko' > 'suolampi' > 'suo' ja 'lampi' > 'järvi' ovat hyvin odotuksenmukaisia. Myös *jūras*-sanan merkitys 'meri' tulee samalle semanttiselle akselille, jolla vastaavia vesipaikkoja merkitsevät sanat yleensäkin liikkuvat: 'meri' – 'järvi' – 'lampi' – 'suo'. Vertauskohdiksi sopivat esimerkiksi germaanisten kielten sanat *Meer* ja *See* (ks. esim. Kluge 1967 s.v. *Meer*, Hellquist 1939 s.v. *sjö*).

Yllättävämpää onkin itse asiassa se, että *järvi*-sanan merkitys on identtinen kaukana toisistaan puhuttavissa kielissä. Odotuksenmukaisempaa olisi merkitysten suurempi hajonta: laajan alueen erilaisten vesistö- ja maastolojen voisi kuvitella heijastuvan sanan semantiikassa. On tietenkin mahdollista olettaa, että merkitykset ovat kiinteytyneet nykyiselleen hyvin varhain lainautumisaikana ja pysyneet muuttumattomina eri puolilla eri kielissä. Mutta tässä voi olla myös vihje siitä, että sana on saattanut lainautua ensin jollekin tietylle alueelle, jossa sen merkitys on vakiintunut suhteessa muihin vesitermeihin ja josta se sitten on vaeltanut toisiin kieliin. Olisivatko volgalaiskielten sanat lainaa lännestä?

Kysymys volgalaiskielten balttilaislainoista on hankala. Yhdistelmiä on tehty puolisoistakymmentä. Mordvassa niitä on enemmän, tšeremississä vain muutamia. Molemmissa kielissä on myös joukko germaanisiin kieliin yhdistettyjä lainoja, ja eräiden sekä balttilaisten että germaanisten lainojen levikki ulottuu permiläiskieliin saakka. Kysymykseen, onko erityisesti tšeremissin lainasanoissa kyse lännestä vaeltaneista sanoista vaiko vanhoista suorista lainoista, on vaikea antaa selkeää ja yksinkertaista vastausta. (Ks. viimeksi Koivulehto 1983: 16–21; Vaba 1983: 138–145; Hofstra 1985: 391–395.) *Järvi*-sanantapauksessa siihen ei voida äänteellisin perustein ottaa kantaa.

Järvi-sanalle on aikaisemmin esitetty vastine myös permiläisistä kielistä. Yrjö Wichmann (1921: 103) on yhdistänyt sen syrjäänin sanaan *jir*. Vuonna 1921 ilmestyneessä Virittäjän-artikkelissa hän mainitsee *järvi*-sanantapauksessa lapin ja mordvan sanat ja lisää: »Näihin sanoihin voidaan lisäksi yhdistää syrjäänin kielestä sana *jir*, joka kaikissa murteissa merkitsee joessa tai järvessä olevaa 'syväntettä', mutta Udoran ja Permin murteissa myös 'syvää kuilua' yleensä, vieläpä vain 'syvääkin', esim. Ud. *jir gu* 'syvä kuoppa', P. *jir va* 'syvä joki'. Erään Mezenin syrjäjoen nimi on *Jir-va*; kertojani väitti, että tämän joen suurelta osalta muodostaa pitkä järvijakso. Syrjäänisissä, tšeremississä ja mordvassa edustaa alkuperäistä *-rv-*tä *-r-* samoin kuin esim. sanassa syrj.-votj. *šur*, tšer. *šur*, mordv. *šuro* = suom. *sarvi*. Näyttää todennäköiseltä, että sanan alkuperäinen vanhempi merkitys on säilynyt syrjäänisissä ('syvänteen'); mutta 'järvi' merkityskin näkyy jo varsin varhain kehittyneen (suom.-lp.-mordv.-tšer.)»

Wolfgang Steinitz (1944: 41) pitää Wichmannin yhdistelmää epävarmana, ja Y. H. Toivonen (SKES s.v. *järvi*) on jättänyt sen Suomen kielen etymologisen sanakirjan *järvi*-artikkelissaan kokonaan mainitsematta. Komin etymologinen sanakirja (Lytkin–Guljev 1970 s.v. *jir*) puolestaan on ottanut sen mahdollisuutena mukaan. Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta pois jättämisen syyksi se arvelee semanttisia seikkoja.

Wichmann tuo artikkelissaan esille mahdollisia vastineita myös samojedikielistä. Károly Rédei pitää uralilaisten kielten etymologisessa sanakirjassaan (1986: 105, 1988: 633) molempia arveluja selvästi erheellisinä: äänteellisistä ja semanttisista syistä niitä ei voi pitää hyväksyttävänä. Semanttiselta kannalta ei syrjäänin *jir* olisi millään tavalla mahdoton suomen *järvi*-sanantapauksena.

Edellisen perusteella hahmotan sanasta *järvi* seuraavanlaisen kuvan: Kyseessä on ilmeisesti jostakin balttilaisten kielten kantamuodosta varhaiskantasuomeen varhain lainautunut sana, joka on voinut erikseen lainautua lappiin. Mordvaan ja tšeremissiin se on mahdollisesti kulkeutunut vakiintune-

ne merkityksineen lännestä käsin. Yhteenkuuluvuutta balttilaisten kielten sanoihin pidän selvänä. Jatkohypoteesit ovat epävarmempia.

Järvi-sanan yhteydessä on liettuan sanaan *jūra* kiinnittänyt huomiota jo H. G. Porthan. Hän on kirjoittanut Jusleniuksen sanakirjan lisälehdelle *järvi*-sanan kohdalle »träsk, insjö. Lapp. *Jaur*, Littauis *Juros*». Sanat ovat äänteellisesti ja semanttisesti niin lähellä toisiaan, että monet muutkin ovat varmasti panneet sen merkille. Kun äänteellinen yhdistäminen ei kuitenkaan ole näyttänyt tunnettujen äännesuhteiden pohjalta mahdolliselta, eivät tutkijat ole tuoneet tätä liettuan sanaa esille.

LÄHTEET

- FRAENKEL, ERNST 1962–1965: Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg–Göttingen.
- HELLQUIST, ELOF 1939: Svensk etymologisk ordbok II. Ny tryckning 1970. Lund.
- HÄKKINEN, KAISA 1987: Etymologinen sanakirja. Nykysuomen sanakirja 6. Porvoo.
- ITKONEN, ERKKI 1977: Die umwandlung einiger *a*- und *ä*-Stämme zu *e*-Stämmen im Urfinnischen. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 75, s. 5–12. Hki.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm. Näköispainos Henrik Gabriel Porthanille kuuluneesta välilehditetystä kappaleesta. SKST 288. Hki 1968.
- KALIMA, JALO 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. SKST 202. Hki.
- KETTUNEN, LAURI 1955: Etymologische untersuchung der estnischen ortsnamen. – Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia B 90. 1. Hki.
- KLUGE 1975 = KLUGE, FRIEDRICH – MITZKA, WALTHER: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage. Berlin.
- KOIVULEHTO, JORMA 1971: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I. – Neuphilologische Mitteilungen LXXII s. 577–607. Hki.
- 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. – Virittäjä 83 s. 267–301.
- 1981: Die Datierung der ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. – Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VII. Redegit Osmo Ikola. S. 73–78. Turku.
- 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainasanojen valossa. – Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja 78 s. 107–132. Hki.
- 1988: Lapin ja itämerensuomen suhteesta. Ieur. *-Tr-* yhtymän korvautumien lainoissa. – Virittäjä 92 s. 26–51.
- KORHONEN, MIKKO 1976: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370. Jyväskylä.
- LYTKIN, V. I.–GULJEV, E. J. 1970: Kratkij etimologičeskij slovař komi jazyka. Moskva.
- PALL, VALDEK 1982: Väike murdesõnastik I. Tallinn.
- POKORNY, JULIUS 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern–München.
- RÉDEI, KÁROLY 1986: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi†, László Honti, Éva Korenchy†, Éva K. Sal und Edit Vértes. Lieferung 2. Wiesbaden.
- 1988: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi†, László Honti, Éva

- Korenchy†, Éva K. Sal und Edit Vértes. Lieferung 6 (Erste Lieferung von Band II). Wiesbaden.
- SKES 1955–1978 = Y. H. Toivonen – Erkki Itkonen – Aulis J. Joki – Reino Pelto: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI sekä osa VII (Sanahakemisto 1981). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Hki.
- SCHMIDT, JOHS. 1889: Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra. Weimar.
- STEINITZ, WOLFGANG 1944: Geschichte des Finnisch-ugrischen Vokalismus. Stockholm.
- UOTILA, EEVA 1986: Baltic impetus on the Baltic-Finnic diphthongs. – Finnisch-ugrische Forschungen XLVII s. 206–222. Vammala.
- VABA, LEMBIT 1983: Baltische Lehnwörter der Volga-Sprachen im Lichte neuerer Forschungsergebnisse. – Sovetskoe Finno-ugrovedenie 19 s. 138–145. Tallinn.
- WICHMANN, YRJÖ 1921: Sananselyityksiä. – Virittäjä 25 s. 103–111. Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Hki.

Finnish *järvi* – a Baltic loanword

OLLI NUUTINEN

The Finnish word *järvi* 'lake' has cognates in all the Finnic languages, as well as in Lappish, Mordvinian and Cheremis. In the author's view, the word is of Baltic origin. There is an appropriate phonetic and semantic equivalent in Lithuanian: *jáura* 'bog', *jaurius* 'boggy', which is derived from the protoform **euər-*. Further, the Lithuanian and Latvian words for 'sea' *jūra* and *jūrēs* and Old Prussian *wurs* 'puddle' are derived from the same stem **auer-* 'water, rain, stream'. The initial *j* is regarded as prothetic.

Järvi appears to have been borrowed during the Early Proto-Finnic stage, when the language had not yet developed diphthongs. The word displays the same metathetic substitution that is found in *karva* 'hair', *tarvas* 'wild bull', and *torvi* 'horn' (cf. Lith. *gaūras*, *taūras*, *taurė*). The Lappish cognate, however, has a diphthong, e.g. North Lappish *jaw're*. This seems to be the result of metathesis, which occurred in Proto-Lappish. The word may even have been borrowed separately into Lappish.

In Votian, Vepsian, and Estonian, there are also variants of *järvi* with a back vowel: e.g. Vot. *jarvi*, Veps. *jařv*. There are other examples of variation between front and back vowels in Baltic

loanwords, including *ankerias* – *änkeriäs* 'eel' and *rastas* – *rästäs* 'thrush'. This phenomenon is also common in Germanic loanwords. The duality may perhaps be explained by the vowel systems of the source languages.

The Livonian cognate (*jōra*, *jāra*) and the name of the Estonian province *Järvamaa* indicate the word has changed from an *a*-stem to an *e*-stem. This has happened in other words, too, for example, *talvi* 'winter'. This sporadic phenomenon has been explained on the basis of phonological factors. But can this phenomenon, too, be explained in terms of the factors involved when words are borrowed from one language to another?

The name of the Estonian province *Järvamaa* is interesting from a semantic viewpoint. The name of the region cannot be explained on the basis of the contemporary meaning of the word: there are no lakes in the region or in close proximity to it. The region is boggy, and the place-name probably reflects what may be assumed to be its earlier meaning ('bog'), which is the contemporary meaning of Lithuanian *jáura*. It is possible to envisage the original meaning of both as 'pond, puddle', which has been recorded for the

Old Prussian cognate *wurs*. The semantic shifts 'pond' > 'bog' and 'pond' > 'lake' seem very likely. A similar shift is seen, for example, in the Germanic words *Meer* and *See*. The

meanings move along the axis 'sea' – 'lake' – 'bog'. The word *järvi* may have been borrowed into Mordvinian and Cheremis from the West.